

NOTĂ EPIGRAFICĂ

În vara anului 2008, la Alba Iulia a apărut, în mod accidental, un inedit și interesant altar epigrafic, asupra căruia dorim să atragem atenția în cele ce urmează¹.

Înainte de a prezenta succint acest artefact apulens, este necesar să aducem în discuție locul descoperirii. Este vorba de colțul sud-estic al fortificației bastionare Vauban, și anume ravelinul Sf. Francisc de Paula, situat la mijlocul distanței între două din cele șapte bastioane ale cetății austriece datorată împăratului Carol VI, respectiv bastioanele Sf. Ștefan (Steinville) și Sf. Eugeniu (Eugeniu de Savoia)².

În decursul timpului, din acest punct situat la aproximativ 250 m de exteriorul porții de sud (*porta principalis dextra*) a castrului Legiunii a XIII-ea Gemina, au apărut, dislocate din pământul de umplură al ravelinului, alte vestigii aparținând epocii romane (sec. II-III), ceea ce ne face să presupunem că descoperirile ar putea aparține zonei sud-estice a *cannabae*-lor legionare și, mai mult, că aici exista un drum ce, ieșind din castru, făcea legătura cu amintita așezare înfiripată la sud de fortificația romană și, de aici, cu *vicus*-ul și mai târziu primul *municipium* (*Aurelium*) apulens. Situația este întrucâtva identică cu cea înregistrată (și verificată din punct de vedere arheologic) și în zona de est extramurană a castrului legionar, unde descoperiri mai vechi (perioada interbelică), datorate lui I. Berciu³, și de dată recentă⁴, au pus în evidență aceleași *cannabae legionis XIII Geminae*.

Amintim, în această ordine de idei, că am publicat cu ani în urmă ca descoperire din aceeași zonă a ravelinului o pușculiță – *loculus* – în care se mai păstra un denar de argint emis la Roma între anii 114-117 (RIC II, 343), aparținând emisiunilor împăratului M. Ulpius Traianus, gândindu-ne atunci că moneda făcuse probabil parte dintr-un tezaur numismatic pierdut în decursul timpului⁵.

Ulterior, în anul 1984, din ruptura unui mal de pământ din același ravelin, dintr-o groapă (menajeră?) cu numeroase fragmente ceramice din sticlă, colegul nostru restaurator Dan Anghel a publicat⁶ o *lucerna* cu nouă guri pentru fitile,

¹ Piesa ne-a fost cedată pentru publicare de colegul G. Bounegru, căruia îi mulțumim și pe această cale.

² Fleșer 2008, p. 30-32.

³ Berciu 1949, p. 188-199.

⁴ Lascu 2008, p. 110-116.

⁵ Moga 1981, p. 80-82.

⁶ Anghel 1995, p. 359-363.

decorată la partea superioară cu două chenare simetrice având în centru reprezentarea zeului Iupiter. Același autor a reușit să reconstituie, din numeroasele fragmente de sticlărie, un bol cu pereții drepecți și buza puțin evazată, piesă încă inedită.

După această paranteză, revenim la obiectul nostru; el este un mic altar (inv. R. 10524) – *arula* – rupt la partea superioară încă din Antichitate, executat din calcar, având, la actuala stare de conservare, următoarele dimensiuni: înălțime 7 cm, lățime 3,5 cm, grosime 2,8 cm. Soclul (baza), bine reliefat, are dimensiunile de 5 x 4 cm. Pe una din laturi se păstrează un text epigrafic cu literele de 1 cm înălțime, cu urme de culoare roșie încă vizibile.

Inscripția, aparținând după toate aparențele, categoriei de altare votive, este greu de descifrat:

S I A
I N I
S A B I

Ne gândim că, după numele abreviat al vreunei divinități (astăzi această parte lipsește), rândurile 1 și 2 ar putea ascunde numele comanditarului. Rândul final s-ar putea completa SABI(nus).

Ne găsim în fața unei descoperiri să-i spunem singulare (dacă nu chiar unicat) a unui altar miniatural, pentru ale cărui dimensiuni nu am găsit, cel puțin deocamdată, nici o analogie printre piesele litice ilustrând epigrafia centrului urban de la Apulum în special și a inscripțiilor latine din Imperiu în general.

Asemenea altare miniaturale – *arula* – figurează însă în registrele unor piese de altă natură. Avem în vedere aici, între altele, numeroasele piese din teracotă cu reprezentarea unor zei și zeițe din panteonul religiei greco-romane sau orientale, apoi un tipar din ceramică pe care figurează un personaj feminin văzut din profil, al cărui braț drept se sprijină pe un altar înconjurat de un șarpe⁷. Pe o plachetă votivă din marmură albă, descoperită în trecut la Apulum, cu reprezentarea Fortunei și a unui *genius (nautarum)*, apare, în colțul din stânga, un mic altar pentru libații⁸ ș.a.

Între descoperirile epigrafice păstrate în lapidarul Institutului de

⁷ Moga 1978, p. 165.

⁸ Timoc 2006, p. 213-218.

Arheologie „Vasile Pârvan” din București, I. I. Russu a publicat⁹, cu mai bine de trei decenii în urmă, un altar – *arula Herculi dicata* – ale cărui dimensiuni sunt mult mai mari decât cele ale insolitului altar de care ne ocupăm aici.

Acesta a fost comandat cândva pe parcursul sec. II p. Chr. de un comanditar locuitor al *cannabae*-lor Legiunii a XIII-a Gemina, fiind expus (este o supoziție pe care am luat-o în calcul) în locuința personală, într-un loc sacru, alături probabil de Larii și Penații pe care îi venera împreună cu familia.

Pornind de la descoperirile cunoscute până acum din zona ravelinului Sf. Francisc de Paula, se preconizează, pentru campania arheologică a anului 2009, demararea unui proiect de cercetare menit să aducă informații despre locuirea din zona extramurană a castrului și *cannabae*-lor înfiripate în jurul acestuia.

VASILE MOGA

EPIGRAPHIC NOTE

ABSTRACT

The short note is concerned with a new epigraphic discovery – *arula* – that appeared in the area of St. Francisc of Paula ravelin in the summer of 2008. Situated 250 m south from *porta principalis dextra* of the castrum of XIIIth Legion *Gemina* from Apulum, within an archaeological context where, more than three decades ago, appeared, by accident, more artifacts from the Roman period (a money box which still preserved a silver denarius issued between 114-117 by emperor M. Ulpius Traianus (RIC II, 343), a *lucerna* with the representation of the lightning belonging to god Jupiter, ceramic and glass fragments).

The small altar, made of lime, preserves an inscription on three lines, out of which only one can be restored: SABI(nus).

Probably, *arula* from Apulum was ordered by an inhabitant of *canabae* belonging to XIIIth Legion *Gemina*, it being preserved in his dwelling in a special place (sacred).

Being given the discoveries from this point, it is predicted for 2009 the start of a project of systematic archaeological research, to evidence the traces of inhabitation from this southern extramural area of the castrum and military *canabae* subordinated administratively to the legionary fortification from Apulum.

Abrevieri bibliografice

Anghel 1995 - D. Anghel, *Restaurarea unei lucerne romane cu nouă guri*, în *Apulum*, XXXII, 1995, p. 359-363.

Berciu 1949 - I. Berciu, *Descoperiri arheologice în Apulum* (I), în *Apulum*, III, 1949, p. 180-199.

Fleșer 2008 - Gh. Fleșer, *Alba Iulia, o istorie urbană ilustrată*, Ghimbav, 2008.

⁹ Russu 1972, p. 121-124; Petolescu 2001, p. 232-233.

- Lascu 2008 - I. Lascu, *Descoperă arheologia urbană – Apulum 2007*, catalog de expoziție, Alba Iulia, 2008.
- Moga 1978 - V. Moga, *Tipare romane de la Apulum*, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 166-180.
- Moga 1981 - V. Moga, *Notițe arheologice apulense*, în *Apulum*, XIX, 1981, p. 79-81.
- Petolescu 2001 - C. C. Petolescu, *Epigrafiă latină*, București, 2001.
- Russu 1972 - I. I. Russu, *Arula Herculi dicata* (CIL III, 14496, 1), în *SCIV*, 1, 23, 1972, p. 121-124 (= IDR II, 642).
- Timoc 2006 - C. Timoc, *Contribuții la navigația fluvială pe râul Mureș în secolele II-III și portul de la Apulum*, în *Apulum*, XLIII/1, 2006, p. 213-218.

Cuvinte-cheie: Apulum, *arula*, *cannabae*, castru, cercetare arheologică.

Key words: Apulum, *arula*, *cannabae*, *castrum*, archaeological research.